

DE ROMEINSE GEMMEN VAN RUMST

1. INLEIDING

Op de archeologische site "Molenveld" te Rumst greep van 1987 tot 1989 een noodopgraving plaats, naar aanleiding van hier eerder ondeckte Gallo-Romeinse voorwerpen. Een belangrijk resultaat van deze opgravingen was de ontdekking van een militair complex (cf. de dakpanstempel van de *Classis Germanica Pia Fidelis*) met een verdedigingssysteem bestaande uit twee grachten en een hout-aarde wal (2de helft 2de eeuw tot 1ste helft 3de eeuw n.Chr.), een pottenbakkersoven en een viertal mogelijke kelders. Naast het materiaal afkomstig van deze structuren, werden er ook zeer veel voorwerpen gerecupereerd uit de talloze (afval)kuilen. In dit artikel⁵ zullen wij hiervan de twee Romeinse gemmen, die elk in een ijzeren ring werden gezet, uitvoerig behandelen.

De studie van deze siervoorwerpen maakte het echter noodzakelijk eerst enkele algemeenheden betreffende de aard en de historiek van de gemmen⁶ naar voor te brengen.

De Romeinse gemmen (*gemmae*) zijn kleine sierobjecten die uit verschillende halfedelstenen of glaspast's vervaardigd werden. Aan één zijde werden ze door middel van boor-, snij- en slijptechnieken of gietvormen figuratief bewerkt.

Ze bestaan in twee specifieke vormen: intaglio's en cameeën. De intaglio's, die de meerderheid van de productie uitmaken, zijn gemmen waarbij de afbeelding in negatief is uitgesneden in de steen. Bij de zeldzamere en meer waardevolle cameeën wordt de tekening in reliëf, dus in positief, aangebracht.

De cameeën vervulden een puur ornamentale functie, terwijl veel intaglio's in ringen werden gezet, daar ze ook als zegels gebruikt werden. Deze soort van gemmen wordt echter ook in ongezette context (b.v. als grafschrift) teruggevonden.

De kunst van het gemmensnijden of de (litho)glyptiek is al zeer oud. Reeds bij de Mesopotamiërs in het 4de millennium v.Chr. werd deze techniek gebruikt voor het vervaardigen van stempel- en rolzegels. Andere vroege attestaties zijn de scarabeeën uit Egypte en de zegels van Kreta en Perzië.

⁵ De resultaten van het onderzoek komen uit onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling: Sas K., 1992. *Studie van de Romeinse gemmen - intaglio's en cameeën - in België*. Universiteit Gent. Promotor: Prof. Dr. H. Thoen.

⁶ Voor de inleidende begrippen: Guiraud H., 1988 (pp. 7-8); Richter G.M.A., 1967 (pp. 56-64); Wissowa G., (pp. 1052-1115); Babelon E., 1896 (pp. 1460-1488).

Deze kunst kwam echter tot grote bloei tijdens het hoogtepunt van de Griekse beschaving in de 5de eeuw v.Chr.. Door de ontsluiting van het Oosten door Alexander de Grote, ontstond een nog grotere import van edele gesteenten naar het Middellandse Zeegebied. De archaische Griekse voorbeelden werden gretig overgenomen door de Etrusken, maar dan wel in de vorm van de scarabee, en deze assimilatie kende nog een matig succes in de Vroeg-Romeinse beschaving.

Vanaf het contact van de Romeinen met de Griekse cultuur in de 3de eeuw v.Chr. werd afgezien van het gebruik van de scarabeevorm en ontstonden twee grote stromingen in de Romeinse glyptiek, namelijk de Etruskisch geïnspireerde en de Hellenistische stijl. Uit de versmelting van deze invloeden groeide in de 1ste eeuw v.Chr., vooral onder het patroenschap van Augustus (cf. de hofgraveur Dioscurides), een eigen Romeinse stijl met hoofdzakelijk Griekse elementen. Deze Griekse-Romeinse kunstvorm kende zijn hoogtepunt in de eerste eeuwen n.Chr. en geraakte in verval vanaf het einde van de 3de eeuw n.Chr..

In de Middeleeuwen vinden we vooral hergebruikte stukken uit de Oudheid terug, naast enkele attestaties uit de tijd zelf (cf. de Alsengemmen⁷). Pas in de Renaissance zal deze kunst opnieuw tot een echte bloei komen.

2. BESCHRIJVING VAN DE ROMEINSE GEMMEN VAN RUMST ⁸

De eerste ring (inventarisnummer 88.RU.53) werd in 1988 op het "Molenveld" (perceel D31u) gevonden in kuil 1 van sleuf 88.3. Deze kuil werd gedateerd rond de 2de eeuw n.Chr. aan de hand van *terra sigillata*, *terra nigra* en governist aardewerk.

De intaglio is vervaardigd uit glaspasta en heeft een opake, blauwe op zwarte kleur (imitatie van nicolo⁹). De ovale gem van het type P¹⁰ is 1,45 cm lang en 1,15 cm breed. Het licht verweerde oppervlak vertoont een verticale barst en onderaan is er een klein stukje steen afgebroken.

De tekening (fig. 1.) is uitgevoerd in een gladde, strakke stijl¹¹ die men kan dateren in de 2de eeuw tot de 1ste helft van de 3de eeuw n.Chr..

⁷ Cf. Gandert O.F., 1945.

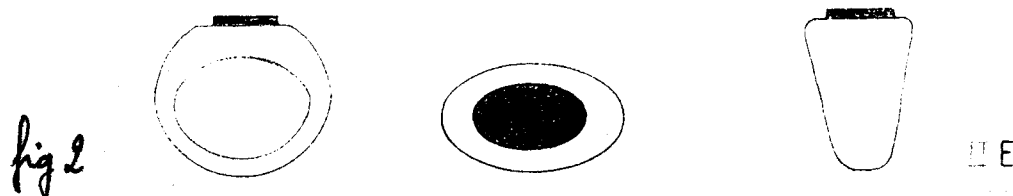
⁸ Cf. catalogus Sas K., 1992:ARIR1.

⁹ Nicolo is een opake onyxsoort met meestal twee horizontale lagen, waarvan de bovenste een lichte kleur (veelal lichtblauw of -grijs) en de onderste een donkerdere kleur vertoont (veelal zwart, donkerblauw of bruin). Bij het graveren komt de donkere laag naar boven omdat de lichte laag door de tekening wordt weggesneden.

¹⁰ Cf. Sas K., 1992 (pp. 31-33).

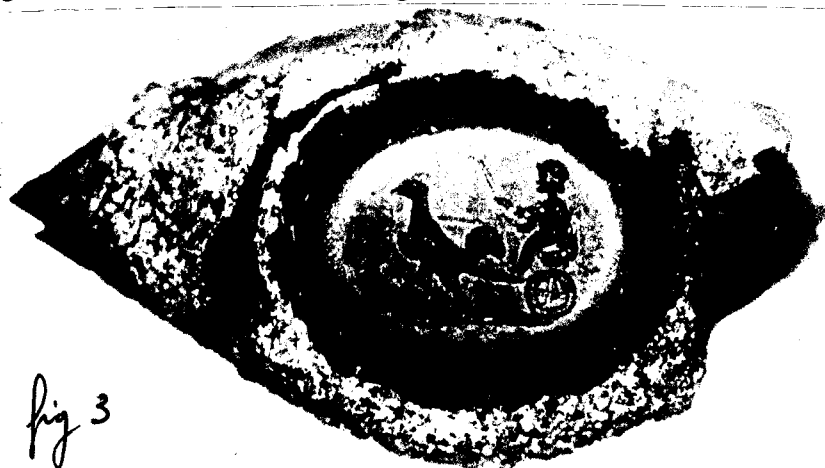
¹¹ Cf. Sas K., 1992 (pp. 48-49).

De afbeelding stelt Apollo voor, kijkend naar links, met een boog in de hand en leunend tegen een zuil of altaar. Deze pose wordt meestal gezien als een combinatie van Apollo Sauroctonos en van Apollo leunend op een zuil met een lauriertakje. Apollo werd dikwijf verbonden aan de zonnegod en het was meestal in deze vorm dat hij vereerd werd door de Romeinse soldaten. Het is dan ook typerend dat dit siervoorwerp binnen het militaire verdedigingssysteem werd teruggevonden¹².

De ijzeren ring (fig. 2.) is sterk geoxydeerd, is 2,30 cm hoog en 2,80 cm breed en heeft een schouderdikte van 0,40 cm. het ringtype II E¹³ is te dateren in de 2de en de 3de eeuw n.Chr. en is vrij eenvoudig van vorm. Een gelijkaardige ring werd gevonden op de militaire site van Velzeke¹⁴. Het betreft hier eveneens een ijzeren ring van het type II E met een ovale intaglio van het type P, vervaardigd in opake, blauw op zwarte glaspasta als imitatie van nicolo. De afbeelding toont Hercules vechtend met de Nemeïsche leeuw, wat een populaire scene was bij de Romeinse soldaten. Het is dus zeer goed mogelijk dat deze ringen toebehoord hebben aan Romeinse militairen.

De tweede ring¹⁵ (inventarisnummer: 89.RU.99.1) werd in 1989 op het "Molenveld" (perceel D31u) gevonden in kuil 6 van sleuf 89.4. Deze kuil werd gedateerd rond de 1ste eeuw n.Chr. aan de hand van de *terra sigillata* en een bronzen as van Augustus uit 16 v.Chr..

De intaglio is vervaardigd uit nicolo¹⁶ en heeft een opake, blauw op zwarte kleur. De ovale gem van het type P¹⁷ is 1,20 cm lang en 0,90 cm breed. Het oppervlak is licht verweerd maar onbeschadigd. De tekening (fig. 3.) is uitgevoerd in een klassiek, gemodelleerde stijl¹⁸, die men

¹² Gelijkaardige iconografische voorbeelden kan men o.a. vinden bij Chabouillet M., 1858 (nr. 1460); Reinach S., 1895 (pl. 97 nr. 125); Svoronos I.N., 1913 (nr. 49).

¹³ Cf. Sas K., 1992 (pp. 79 en 81-82).

¹⁴ Cf. catalogus Sas K., 1992: OVVR2.

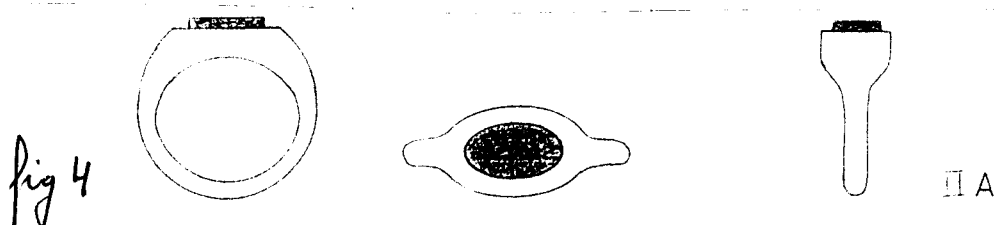
¹⁵ Cf. catalogus Sas K., 1992: ARIR2.

¹⁶ Zie voernoot 5.

¹⁷ Cf. Sas K., 1992 (pp. 31-33).

¹⁸ Cf. Sas K., 1992 (pp. 42-43).

kan dateren in de 1ste eeuw tot in de 1ste helft van de 2de eeuw n.Chr. De afbeelding stelt een haan voor, stappend naar links, die een wagentje met een miniatuur-menner terkt. De haan wordt meestal verbonden aan de god Mercurius. Identieke afbeeldingen zijn ons onbekend, maar er bestaan wel enkele voorbeelden van een zelfde opstelling met een muis als menner¹⁹. Verschillende andere dieren worden ook gebruikt als menner-figuur en al deze scenes hadden wellicht een talismanfunctie²⁰. Dit siervoorwerp werd buiten de eigenlijke militaire vesting teruggevonden.

De ijzeren ring (fig. 4.) is sterk geoxydeerd en de ringomtrek is veelvuldig onderbroken. De ring is 1,45 cm hoog en 2,15 cm breed en heeft een schouderdikte van 0,35 cm. Het ringtype II A²¹ is te dateren in de 1ste tot de 3de eeuw n.Chr. en is een vrij veel voorkomende vorm.

3. BESLUIT

Deze twee gemmen uit Rumst zijn eerder uitzonderlijke stukken, daar het unieke iconografische voorbeelden in België betreft. Ze zijn wellicht de neerslag van een Romeinse militaire aanwezigheid te Rumst.

Kathy Sas

BIBLIOGRAFIE

A.G.D.S.II, 1969. ZWIERLEIN-DIEHL E., 1969 *Antike Gemmen in deutschen Sammlungen II im Staatliche Museum Preussischer Kulturbesitz Antikenabteilung Berlin*. München.

BABELON E., 1896. *Gemmae*. In: DAREMBERG C. & SAGLIO E., 1896. *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*. Paris, pp. 1460-1488.

CHABOUILLET M., 1858. *Catalogue général et raisonné des camées et pierres gravées de la Bibliothèque Impériale*. Paris.

¹⁹ Cf. Richter G.M.A., 1956 (nr. 535); Sena Chiesa G., 1966 (nr. 1358); A.G.D.S. II, 1969 (nr. 555); Imhoof-Blumer F. & Keller O., 1972 (pl. XVI nr. 23 en pl. XXI nrs. 52-53); Henig M., 1974 (nr. 388).

²⁰ Cf. catalogus Henig M., 1974 (p. 56 nr. 388).

²¹ Cf. Sas K., 1992 (pp. 79-80 en 82).

GANDERT O.F., 1945 Die Magiergemme von Lieveren (Prov. Drente) als Schlüssel zur Frage der Alsengemmen. *Palaeohistoria III*, pp. 245-255.

GUIRAUD H., 1988. Intailles en canées de l'époque romaine en Gaule (Territoire français). *48ième supplément à Gallia*. Paris.

HENIG M. 1974. A corpus of Roman engraved gemstones from British sites. *British Archaeological Reports VIII (1-2)*. Oxford.

IMHOOF-BLUMER F. & KELLER O., 1972. *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des Klassischen Altertums*. Hildesheim.

REINACH S., 1895. *Pierres gravées des collections Marlborough et d'Orléans, des recueils d'Eckhel, Gori, Levesque de Gravelle, Mariette, Millin en Stosch*. Paris.

RICHTER G.M.A., 1956. *Catalogue of engraved gems : Greek, Etruscan and Roman*. Roma.

RICHTER G.M.A., 1967. Gen engraving. *Encyclopaedia Britannica vol. X*, pp. 56-64.

SAS K., 1992. Studie van de Romeinse gemmen - intaglio's en cameeën - in België. *Licentiaatsverhandeling Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde RUG*. Universiteit Gent.

SENA CHIESA G., 1966. *Gemme del Museo Nazionale di Aquileia*. Aquileia.

SVORONOS I.N., 1913. Katalogos Dorea Konstantinou Karapanou: Syllogé glypton lithon. *Journal International d'Archéologie Numismatique XV*, pp. 147-184.

WISSOWA G., 1912. Gemmen. *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft VII*, pp. 1052-1115.